

N° 4
49 2023

€ 5,-

SCYEDAM

magazine

Herbestemming voormalige
**Dirkzwager-
branderij**

**“Beter uit met
een bad in Zuid”**
Sluiting dreigt voor zwembad

Een bijzonder toeval
Herkomst interieuronderdelen uit
historische stadscollectie

**In Schiedam
door omstandigheden**
De verdwenen wereld van Jo Smits

WINTER 2023

Een nieuw hoofdstuk

De herbestemming
van de voormalige
Dirkzwagerbranderij

In 2017 stapten de architecten van ARD / AtelierRuimDenkers voor het eerst binnen in Groenweegje 4. Ze waren dusdanig gecharmeerd van het pand dat ze besloten om niet af te wachten tot een projectontwikkelaar het pand zou kopen, maar om zelf een voorstel voor herontwikkeling van de voormalige branderij te schrijven.

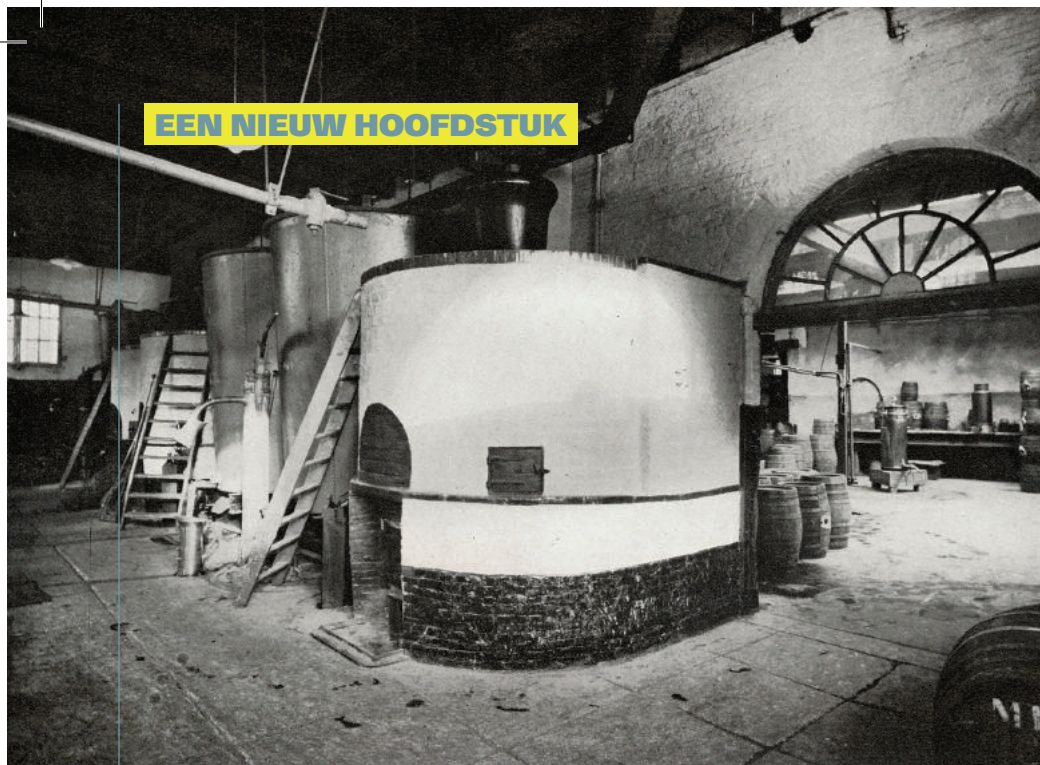

tekst
Gideon Peele

Ze ontgaan geen enkele voorbijganger: de glinsterende, gouden reliëfletters op het witte hoekpand vormen een sterk contrast met hun omgeving. Hier, op de hoek van het Groenweegje en de Noordvest in Schiedam, wordt het straatbeeld de afgelopen jaren bepaald door vervallen panden; industriële gebouwen die duidelijk al een tijd leeg staan binnen een verstild stedelijk gebied. Een plek waar je overdag nieuwsgierig rondstruikt maar 's avonds misschien liever wegblijft. En dat allemaal binnen de historische stadsvesten van Schiedam.

De grandeur van de gouden letters suggereert dat het hier vroeger anders is geweest. Hier moeten mensen met trots gewerkt hebben. De tekst verraaft wat er vroeger gebeurde: Z.O. Genever M. Dirkzwager AZ. Voor Schiedammers zijn dit bekende woorden die direct het belang van dit hoekpand en zijn belendingen voor de jeneverstad verklappen. Waar Z.O. Genever staat voor zeer oude jenever, verwijst M. Dirkzwager AZ naar een van de oprichters van de bekende branderij: Maarten Dirkzwager (geb. 27 maart 1830, Schiedam). Samen met zijn jongere broer Adrianus (geb. 28 november 1834, Schiedam) begon hij hier een branderij, in een klein pand dat zij in 1856 hadden gekocht. De toevoeging AZ was een administratieve noodzaak nadat de zoons van Adrianus het bedrijf overnamen. Om de distilleerderij te onderscheiden van de branderij werd AZ, "Adrianus' zonen", toegevoegd. Nu, ruim 150 jaar later, staat het gehele noordoostelijke gebied tussen de Schie en de Noordvest bekend als het Dirkzwagerterrein. Na jarenlange leegstand transformeert het van industrie- naar woongebied. Het zijn deze historische panden met hun gouden letters die de fysieke verbinding vormen tussen een rijk verleden en een nieuwe toekomst. ■

EEN NIEUW HOOFDSTUK

Kennismaking met Branderij Dirkzwager

Wij 'ontdekten' als jong Schiedams architectenbureau (ARD / AtelierRuimDenkers) de voormalige branderij in 2017 voor het eerst. Tijdens het door ons georganiseerde festival *Feest der Leegstand*, ruimte biedt kansen was het gebied exemplarisch voor onze verwondering. Hoe kon het dat er hier, midden in de Randstad, zoveel leeg stond? Met lezingen, excursies en kunstinterventies brachten we de mooie kansen die we zagen onder de aandacht. Kunstenaar Sander Bokkinga liet hier een ruimteschip landen, verwijzend naar de leegte die hij zag en de noodzaak om iets nieuws te beginnen.

In de jaren die volgden bleef onze fascinatie voor het gebied bestaan. Als Schiedammer waande ik mijzelf regelmatig als op een lege filmset wanneer ik tijdens een avondwandeling de Noordvest afliep. Deze 'leegte' was ontstaan nadat het bedrijf Koninklijke Distilleerderij M. Dirkzwager B.V. in 2016, als een van de laatst overgebleven Schiedamse distilleerderijen, failliet ging. Het bedrijf was in de voorgaande anderhalve eeuw sterk gegroeid en spreidde zich in 2015 uit van de Schie tot de Noordvest en van de Palmboomstraat tot het Doeplein. Een groot stuk bedrijvige binnenstad kwam ineens tot stilstand.

Het gebied werd in 2019 verkocht aan gebiedsontwikkelaar Van Wijnen Projectontwikkeling, die in de daaropvolgende jaren plannen maakte voor de komst van circa 130 nieuwbouwwoningen. Op dat moment kwam ons ter ore dat de bijbehorende historische panden, zoals de branderij, verkocht zouden worden. Dit gaf ons als architecten een tweeledig gevoel. Enerzijds zagen we een schitterende kans voor een nieuwe toekomst van het bijzondere Dirkzwagercomplex. Maar er was ook zorg. Wat als het verkocht zou worden aan een ontwikkelaar die de bijzondere waarde niet zag?

■ **Afbeelding ①** De brandersketels en koelvaten van Groenweegje 4 met doorkijk naar de inmiddels overdekte binnenplaats, circa 1911. Foto: graaf onbekend.

■ **Afbeelding ② (openingsbeeld)** De kenmerkende afscheiding van de binnenplaats en het kantoor op de eerste verdieping van het hoekpand met eerste gevelbelettering, circa 1923. Fotograaf onbekend.

Na meerdere keren binnen gekeken te hebben, wisten we namelijk één ding zeker. Dit was echt een bijzonder complex dat vroeg om een totaal andere, onconventionele benadering. Waar architecten normaal gesproken pas gevraagd worden als een eigenaar een concrete wens heeft, hebben we het hier omgedraaid. Wij zijn eerst gaan onderzoeken wat het gebouw eigenlijk zelf 'wenste'; welke functie er het beste paste. Om vervolgens daarbij het juiste plan te bedenken en de juiste toekomstige eigenaar te zoeken.

De voormalige branderij Dirkzwager bestond uit een cluster van vijf panden, waarbij Groenweegje 4 de daadwerkelijke branderij was. Noordvest 23-25 bestond uit onder andere de kantoren en enkele andere bedrijfsruimten. Toen we de grote poort in de typische branderijgevel binnentraden, was het alsof we met een tijdmachine naar het jaar 1865 teruggingen. De ketels, grond- en koelvaten waren nog aanwezig en zorgden samen met de kolen, hun kolenschoppen en alle andere brandersattributen voor een vervreemdende scène. De geur van rook en alcohol hing zelfs nog in de ruimtes. Het voelde alsof de branders elk moment binnen konden stappen om aan hun nieuwe werkdag te beginnen.

Juist deze compleetheit en de staat van zowel de vaste als de losse elementen maakt dat het geheel een hoge cultuurhistorische waarde heeft en dat het

bouwdeel Groenweegje 4 (bouwjaar 1861) een rijksmonumentale status heeft gekregen. Maar het zijn ook deze elementen die een herbestemming ingewikkeld maken. Want wie zit te wachten op een gebouw waarvan de begane grond vol staat met houten stempels, negentien grondvaten van drie meter diep en ommetselde ketels die niet weg mogen?

Voor veel ontwikkelaars zijn dit vierkante meters die niet rendabel te krijgen zijn. Restaureren kost veel geld en vervolgens kan je de ruimte niet eens gebruiken om te werken of te wonen. Om te komen tot een goede herbestemming, die juist gebaat zou zijn bij deze 'obstakels', was het nodig om nader tot de kern van het gehele complex te komen. Een uitvoerig cultuurhistorisch onderzoek vormde voor ons het startpunt om grip te krijgen op de situatie alvorens de juiste keuzes te kunnen maken voor een passende herbestemming en transformatie.

Ontwerpbenadering

Een juiste herbestemming is volgens onze bureauvisie namelijk nooit een volledig nieuw verhaal. Het is altijd een vervolghoofdstuk van een reeds bestaande 'biografie' van een gebouw. Elke plek heeft een geschiedenis en daarmee zijn eigen logica gekregen, zijn eigen natuur. Dit zijn de verhalen die af te lezen zijn aan de constructies waarmee het door de eeuwen heen is opgebouwd. Maar ook de herinneringen van de gebruikers of voorbijgangers die gekoppeld zijn aan deze plek. Vaak zijn deze oudste verhalen aan het blote oog onttrokken, verstopt achter diverse verbouwingen. Juist tussen deze gelaagdheid zitten de intrinsieke kwaliteiten van de plek verstopt. Dit geldt zowel voor een open plek in een polder, als een gebouw in een historische binnenstad.

Voor het bedenken van het juiste herbestemmings-concept (het

■ **Afbeelding ③** De gouden gevelbelettering van het kantoor.
Foto: Gideon Peele.

nieuwe hoofdstuk van de biografie) is het volgens ons dan ook essentieel om eerst de biografie van het gebouw tot op heden op te tekenen. Wat is het verhaal van dit specifieke pand? In welke onderdelen is het karakter van de plek nog het best te herleiden en weer te tonen?

Door te komen tot de essentie van de plek, is het mogelijk om toe te werken naar een plan dat een analogie vormt met het bestaande. Een aansluitend verhaal met nieuwe ingrepen die recht doen aan de historie en deze zelfs leesbaar maakt en versterkt. Daarmee ontstaat een nieuwe toevoeging waarbij zowel de nieuwe functie als het ontwerp zich als van nature voegen naar wat er de afgelopen decennia is ontstaan.

Dat een zorgvuldige ontwerpbenadering belangrijk was, werd ons ook door voorbijgangers duidelijk gemaakt; "Oh, er is al zoveel gesloopt in Schiedam, ik hoop dat dit behouden blijft." Of met trots; "Weet u, mijn opa/ vader/ zus/ heeft hier vroeger nog gewerkt!"

Biografie van het gebouw

De locatie waar de branderij kwam te staan, werd rond 1360, door de komst van de vesten, opgenomen binnen de stad. Dit deel van de stad bleef lang relatief onbebouwd en had een overwegend agrarische functie. Pas in de achttiende eeuw verdichte het gebied door de opkomst van de jeneverindustrie. Halverwege de negentiende eeuw, op het hoogtepunt van de jeneverindustrie, ontwikkelde het gebied zich tot de Brandersbuurt. In dit deel van Schiedam was nog ruimte. Akkers en grote tuinen uit de vorige eeuw maakten plaats voor industriële panden en arbeiderswoningjes. De gebroeders Dirkzwager startten in 1856 in een gebied dat al bruisde van de jeneveractiviteiten. ■

♥ **Afbeelding ④** Dirkzwagercomplex met de kenmerkende witte hoek en de inmiddels dichtgebouwde binnenplaats anno 1962. Samenstelling van twee foto's. Foto's: J.F.H. Roovers. Beeldbank Gemeentearchief Schiedam, nrs. 12694 en 12696.

EEN NIEUW HOOFDSTUK

Ver voor de komst van de broers werd er op deze locatie dan ook al gebrand. Michiel Carnakel kocht hier in 1712 een woning met erven. Uit de Resolutieboeken van de Magistraat van 31 juli 1717 blijkt de eerste brandersactiviteit: "Opt versouk van Michiel der Carnakel oculaire inspectie genomen zijnde opt setten van een rouw en een disteelerketel in desselfs nieuw gemaakte Branderij staande int Groenweegje is denzelve geconsenteerd onder opsigt van d h Fabrycq daar mede voor te gaen." Kortom, de fabrycq, of stadstimmerman, had de plaatsing van de distilleerketels veilig bevonden.

Door trouw, rouw, winstbejag en verliesname veranderde de branderij in de achttiende eeuw zevenmaal van eigenaar, om vervolgens pas weer in 1856 verkocht te worden. Ditmaal aan Maarten en Adrianus Dirkzwager (resp. 26 en 22 jaar) die hier op de hoek Groenweegje-Noordvest hun brandersbedrijf startten. In 1861 lieten zij de huidige rijksmonumentale branderij (Groenweegje 4) bouwen in eclectische stijl en met de kenmerken de (gevel)indeling van de Schiedamse branderijen. De ruimte ertussen werd een ommuurde binnenplaats voor opslag.

Na het vroege, op 29-jarige leeftijd, overlijden van Maarten, gaat Adrianus alleen verder en blijft Maarten herinnerd in de voortzetting van de bedrijfsnaam M. Dirkzwager. De eerste verdieping van het hoekpand, boven de branderij, vormde oorspronkelijk het woonhuis waar Adrianus zelf woonde en waar zijn eerste zoons zijn geboren. Deze zoons, Cornelis en Maarten (dan resp. 26 en 24 jaar) worden in 1886 eigenaren van de branderij.

Ruim anderhalve eeuw lang werd er vervolgens door verschillende generaties gedistilleerd. En daar bleef het niet bij. In de tussentijd breidde het familiebedrijf zich steeds verder uit in de Brandersbuurt en zette daarmee zijn signatuur in het landschap. Door overnames van naastgelegen branderijen en eigen nieuwbouw ontstond langzaam een grootschalig distilleerderijcomplex dat in de volksmond de naam Dirkzwagerterrein ging dragen.

Uit het bouwhistorisch onderzoek blijkt dat ook het gebouwcluster Groenweegje-Noordvest in deze periode continu aan veranderingen onderhevig is geweest. Hierbij valt op dat de oudste bouwdeelen het minst wijzigen. In de rij met het witte hoekpand langs de Noordvest zijn deurpartijen gewijzigd en dakkapellen toegevoegd. De wijzigingen aan de rijksmonumentale branderij, zijn nog beperkter. Het oorspronkelijk produc-

► **Afbeelding 5** Visualisatie van het interieur van het restaurant in het Distillers Hotel, waar het volledige productieproces zichtbaar is voor de gasten. Ontwerp en visualisatie: ARD / AtelierRuimDenkers.

tieproces is behouden gebleven en beperkt gemoderniseerd. Beeldbepalend is het wegvallen van de drie schoorstenen die zo kenmerkend waren voor het daklandschap van de jeneverstad.

De grote veranderingen concentreren zich op de voormalige binnenplaats. Straatgevels in de Brandersbuurt werden oorspronkelijk gekenmerkt door een afwisseling van hoge gevels en binnenplaatsen met lagere, gemetselde afscheidingen. Waar in het begin op de binnenplaats van de Dirkzwagerbranderij alleen het toilet stond, werd bij gebrek aan ruimte de binnenplaats langzaam dichtgebouwd. Vanaf 1960 werd zelfs stapsgewijs een bouwlaag toegevoegd. Als gevolg lopen de gevelwanden nu in elkaar over en is het kenmerkend reliëf in het straatprofiel verloren gegaan. Na het vertrek van de naastgelegen branderij Rynbende werd in 1986 door Dirkzwager aan de noordzijde een fabriekshal gebouwd.

♥ **Afbeelding 6** Opengewerkte visualisatie van het Distillers Hotel, waar de teruggebrachte binnenplaats toegang geeft tot de lobby in het nieuwe bouwvolume. Ontwerp: ARD / AtelierRuimDenkers. Visualisatie: Het Lege Atelier.

De veranderingen binnen het Dirkzwagercomplex kwamen altijd voort uit bedrijfseconomische overwegingen. Het is daarom opmerkelijk dat het interieur van de oude branderij nagenoeg ongewijzigd is gebleven. De firma gebruikte deze ruimtes om met trots de rijke geschiedenis van het familiebedrijf te tonen. Een trots die aan de buitenzijde afleesbaar is aan de gouden gevelbelettering. En dat zorgde ervoor dat het

de bijzondere tijdmachine is geworden die het nu is.

Transformatie tot Distillers Hotel

De biografie bood voor ons voldoende ingrediënten voor het schrijven van het nieuwe, volgende hoofdstuk. De compleetheid en rijke geschiedenis van de branderij en het feit dat deze firma zo'n voetafdruk heeft achtergelaten binnen het nieuw te ontwikkelen gebied, maakte dat wij direct van mening waren dat deze plek gedeeld moest worden. Dat het een publieke functie diende te krijgen voor Schiedammers én nieuwsgierigen van buitenaf stond daarmee snel vast.

Dat het pand letterlijk en figuurlijk tot in zijn poriën doordrenkt is met jenevergeschiedenis, is te ruiken wanneer je binnenstapt. Een verbinding met een horecafunctie met restaurant-bar in de branderij lijkt passend en sluit aan bij de wens om diverse stedelijke functies te realiseren binnen de nieuwe binnenstedelijke woonwijk. De overige ruimtes, zoals de oude kantoren en eestzolder, blijken zeer geschikt voor het ontwerpen van een kleinschalig boutique-hotel met 29 verschillende kamers, dat de naam Distillers Hotel zal krijgen.

De bebouwing van de dichtgebouwde binnenplaats bleek dusdanig ad hoc gemaakt dat hier geen bruikbare ruimtes in zaten of onderdelen die de historie van het complex ondersteunden. Gekozen is om dit deel, met uitzondering van de oudere gemetselde erfafscheiding, te verwijderen en op deze plek een terugliggend, nieuw verbindend vierlaags bouwdeel te ontwerpen. Met één heldere ingreep komt het oude reliëf weer terug in het straatprofiel, is de binnenplaats nieuw leven ingeblazen en zijn verstopt geraakte zijgevels van de historische panden weer zichtbaar gemaakt. Met een bijzondere, moderne rood-zwarte baksteen met ingebrande kolen, zal het eigentijdse maar ingetogen

nieuwe bouwdeel dat hier verrijst een knipoog geven naar het verleden van Zwart Nazareth, de bijnaam van het door roet overdekte oude Schiedam.

De losse brandersattributen zijn dankzij het Nationaal Jenevermuseum veilig opgeslagen om na oplevering weer een mooie plek te krijgen in het Distillers Hotel. In het hotelinterieur worden verwijzingen naar de rijke jenevergeschiedenis van Schiedam gelegd en wordt er onderzocht of er verdere samenwerkingen met hedendaagse Schiedamse gerelateerde partijen zijn te maken. Door diverse openbare functies in de plint van het hotel te verwerken, zoals een koffiebar, een restaurant en een openbare lobby waar je kunt afspreken of werken, ontstaat een plek die een levendig hart in en voor de wijk gaat vormen. Zo wordt het rijke verleden en de bijzondere toekomst van Schiedam voor iedereen toegankelijk en voelbaar gemaakt.

Proces

Door zo dicht mogelijk bij de natuur van de gebouwen te blijven, en hier niet tegenin te gaan maar juist in analogie op voort te bewegen, is een ontwerp ontstaan dat als vanzelfsprekend aansluit op de plek en zijn historie. Dit heeft ervoor gezorgd dat de ingrepen in de panden beperkt zijn gebleven en niet conflicterend zijn. Naast dat dit eer doet aan het belang van de plek heeft deze benadering er ook voor gezorgd dat er een uiterst soepel en prettig proces is ontstaan met zowel de voor dit project passende ontwikkelaar Schiedam Invest B.V. als de monumentenambtenaren, Welstandscommissie en Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Dit heeft ons gesterkt in onze visie dat ook in de meest complexe opgaven een passend antwoord verscholen ligt, dat met een doorwrochte benadering aan de oppervlakte is te brengen. ■

Bron

J. J. Vuertheim, *Het Geslacht Dirkzwager 1490-1940* (Gebroeders Vürtheim, 1943), 60-61

GOUD

Vanaf het begin was bekend dat er in de kantoren een grote kluis stond. Ondanks stapels sleutelbossen die bij het pand hoorden was deze niet open te krijgen. Hoewel de fantasie regelmatig de vrije loop nam, was het natuurlijk logisch dat deze kluis door de oud-eigenaren en de curator bij het faillissement leeggehaald was en daarna om veiligheidsredenen afgesloten was. Ook diverse gesprekken met oud-medewerkers bevestigden dit.

De kluis bevond zich in het bouwdeel dat in 2022 voorzichtig gesloopt ging worden. Ook tijdens de sloop was de betreffende kluisdeur niet open te krijgen. Maar.... achter de kluisdeur, tussen de te slopen wanden, bleek een losse kluis te staan die openviel toen de kraan van de slopers deze tegenkwam. Tot onze verbazing kwam onze fantasie toch uit. De kluis bleek vol te liggen met goud; goud voor de collectie-beheerders van het Nationaal Jenevermuseum wel te verstaan. Twaalf kratten vol met documenten, zoals receptenboeken en eigendomsaktes die terugvoerden tot circa 1817, zijn veiliggesteld in het depot van het museum en hebben het archief rondom Dirkzwager verder compleet gemaakt.

